

The Land Judgeships in the Light of Ottoman Sources

Nevzat Erkan^{1,a,*}

¹Kırklareli University, Faculty of Theology, Department of Islamic History, Kırklareli, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History:

Received: 26-01-2023

Accepted: 31-05-2023

Published: 15-06-2023

Pub Date Season: June

Plagiarism:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright:

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

In the 16th century, Ottoman judicial system has a type of qadi which is mentioned as a land judge in both Rumelia and Anatolian provinces. In the Ottoman legal system, besides the province, sanjak, district, and army judges, there was an independent qadi under the name of territorial kadi. If there is an independent land judge, what exactly was the characteristics and quality of this qadi? In order to find answers to such questions on the subject, it is necessary to focus on how the land qadi is handled, evaluated, what findings or assumptions are put forward about its emergence and historical process in scientific studies, and more importantly, it is necessary to test the existing knowledge and assumptions based on primary sources. The territorial judgeship, which is subject to different evaluations in terms of its characteristics, has been handled as a mobile qadi who was in charge of the inspection by Ottoman historians since İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Recently, some legal historians have put forward the idea that the land judge was a local judge. On the occasion of this research, the focus is on the types of Ottoman archive documents in which the concept has been used. In this study, the practice of being a qadi of land, which is mentioned in the Ottoman documents for a period of almost two centuries, has been discussed within the framework of the opinions expressed on the subject, archive records, şer'iyie registers, fatwa books, and law books issued in the relevant periods. First of all, in order to understand the nature of the land judge, the archive records in which the expression is frequently included were examined. In particular, documents containing subjects such as inheritance cases, provision of supplies, and tax assessment, especially the duty of inspection and investigation, which misled researchers, were evaluated. Secondly, archival records pointing to the possibility of an independent qadi of the land qadi are discussed. This concept, which is the subject of the research, is mentioned in some archive documents together with the local judges. This situation is one of the main motives behind the claims that the land qadi constitutes an independent class of judges. However, studies suggesting that there is another authorized qadi alongside the local qadis seem to have overlooked other possibilities. Similarly, within the classical period Ottoman justice mechanism, there were mostly high-level viziers and statesmen such as judges, under the name of Mehayif Inspector, who were sent from the center to detect the injustices and irregularities committed by the people of the province in the provinces. In some archive records, the mention of mehayif inspectors together with the land judges has led to the perception that they are mobile judges. The first thing that draws attention is the fact that the district judgeships are not repeated in the documents in accordance with a writing procedure. It should be noted that when only one person is selected for the Mehayif inspection, the possibility that many other mobile judges can be appointed as auxiliary elements besides the district judges is not very logical. In the last part of the study, the real characteristics of the land qadi is emphasized. Documents clearly indicating that he is a district/qadi are also discussed. Issues such as the division of inheritance mentioned in these records, hearing a case that has been dropped, fall within the jurisdiction of the district or town judges, not the work of the itinerant judges. In addition, what is meant in the archive record in which the phrase "court place of the land judge" is included is nothing but the qadi of that town. Thus, the court place/building is not mobile, but it is the place where local qadis can work. Finally, it is important to answer another question that we have outlined about the documents regarding the possibility that the Kaza qadis and the territorial qadis may be separate persons: Why is the term "territorial qadi" included in the documents, unlike the county judges? If a lawsuit or issue in region or town more than one city, county, township etc outside that place concerns the administrative unit and the qadis here oversee the resolution of the case together, the qadi in charge of the place where the incident occurred in terms of the main place of the case and the nature of the task is called a territorial qadi in order to distinguish it from the others. Similarly, it can be seen in other examples in the documents that wherever the place of action and problem in a case presented to a town judge outside, the district judge in the aforementioned district was also involved in the case and was qualified as a land judge to indicate his position. This statement is similar to the jurisdiction of the court of the place where the incident took place in terms of appropriateness and authority in today's judicial system.

Keywords: Ottoman, Archive, Judiciary Organization, Qadi Institution, Land Judgeship

Osmanlı Kaynakları Işığında Toprak Kadılığı

Araştırma Makalesi

Süreç:

Geliş: 26-01-2023

Kabul: 31-05-2023

Yayın Tarihi: 15-06-2023

Yayın Sezonu: Haziran

İntihal:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Nevzat Erkan).

ÖZ

16. yüzyıl Osmanlı adli sistemi içinde gerek Rumeli gerekse Anadolu eyaletlerinde toprak kadısı olarak zikredilen bir kadılık türü bulunmaktadır. Osmanlı hukuk sisteminde eyalet, sancak, kaza ve ordu kadılıklarının yanında *toprak kadılığı* adı altında müstakil bir kadılık mevcut olmuş mudur? Müstakil bir toprak kadılığı varsa bu kadılığın mahiyeti ve niteliği tam olarak nedir? Konu hakkında bu tür soruların cevabını bulabilmek için toprak kadılığının bilimsel çalışmalarda nasıl ele alındığı, değerlendirildiği, ortaya çıkışı ve tarihsel sürecine dair hangi bulgu veya varsayımların öne sürüldüğünün üzerinde durulması ve daha mühimi birincil kaynaklardan hareketle mevcut bilgi ve varsayımların sınanması gerekmektedir. Mahiyeti itibarıyla farklı değerlendirmelere konu olan toprak kadılığı, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan itibaren Osmanlı tarihçileri tarafından teftişle görevli seyyar kadılık olarak ele alınmıştır. Son zamanlarda bazı hukuk tarihçileri toprak kadılığının mahalli bir kadılık olduğu fikrini ortaya atmışlardır. Bu araştırma vesilesiyle kavramın geçtiği belge türlerine odaklanılmıştır. Yaklaşık iki yüzyılı geçen bir dönemde Osmanlı belgelerinde geçen toprak kadılığı uygulaması, konu hakkında ortaya konan görüşler, arşiv kayıtları, şer'iyeye sicilleri, fetva kitapları ve ilgili dönemlerde düzenlenmiş kanunnameler çerçevesinde bu çalışmada ele alınmıştır. Öncelikle toprak kadılığının mahiyetini anlamak için ifadenin sıklıkla yer aldığı arşiv kayıtları incelenmiştir. Özellikle araştırmacıları yanıltan teftiş ve tahkik görevi başta olmak üzere, miras davaları, erzak temini ve vergi tarhı gibi konuları içeren belgeler değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İkinci olarak toprak kadılığının müstakil kadılık ihtimaline işaret eden arşiv kayıtları ele alınmıştır. Araştırmaya konu olan bu kavram, bazı arşiv belgelerinde yerel kadılıklarla beraber zikredilmektedir. Bu durum, toprak kadılığının bağımsız bir yargıç sınıfını teşkil ettiği iddialarının ortaya atılmasındaki sâiklerin başında gelmektedir. Fakat yerel kadıların yanında yetkili bir başka kadılık bulunduğunu öne süren araştırmalar, diğer olasılıkları gözden kaçırmış görünüyor. Benzer şekilde klasik dönem Osmanlı adalet mekanizması içinde taşrada ehl-i örfün yapmış olduğu haksızlıkları ve usulsüzlükleri tespit için merkezden gönderilen, *Mehayif Müfettişi* adı altında daha çok üst düzey vezir, kadı gibi devlet adamlarının görevliler bulunmaktaydı. Bazı arşiv kayıtlarında mehayif müfettişlerinin toprak kadılarıyla beraber zikredilmesi seyyar kadılık olduğu algısına sebep olmuştur. Kaza kadılıklarının bir yazım usulü gereğince belgelerde tekrarlanmaması hususu ilk dikkat çeken husustur. Özellikle de Mehayif teftişi için tek bir kişi seçilirken, yardımcı unsur olarak kaza kadılıklarının yanında başka çok sayıda seyyar kadılıkların görevlendirilebileceği ihtimalinin de pek mantıklı bir durum olmadığını ifade etmek gerekir. Çalışmanın son bölümünde toprak kadısının gerçek mahiyeti üzerinde durulmuştur. Kaza/ belde kadısı olduğuna açık bir şekilde işaret eden belgeler ele alınmıştır. Bu kayıtlarda geçen miras taksimi, düşen bir davayı yeni dinlemek gibi hususlar seyyar kadıların işi değil kaza veya belde kadıların görev alanı içine girmektedir. Ayrıca "toprak kadısının mahkeme yeri" ifadesinin yer aldığı arşiv kaydında kastedilen o beldenin kadısından başka bir şey değildir. Zira mahkeme yeri/binası seyyar değil ancak yerel kadıların çalışabilecekleri mahallerdir. Son olarak, Kaza kadılarıyla, toprak kadıların ayrı kişiler olabileceği ihtimaline dair belgeler konusunda ana hatlarıyla işaret ettiğimiz bir başka sorunun cevabı da önem arz etmektedir: Kaza kadılıklarından farklı olarak neden *toprak kadısı* ibaresi belgelerde yer almıştır? Bir kazada veya belde geçen bir dava veya mesele, o yer dışındaki birden fazla şehir, kaza, nahiye vs. idarî birimi ilgilendiriyor ve buradaki kadılar davanın çözümüne hep birlikte nezaret ediyorsa, davanın esas mahalli ve görev niteliği açısından olayın geçtiği yerde görevli kadıyı diğerlerinden ayırt etmek üzere *toprak kadısı* denilmiştir. Benzer şekilde dışarıdaki bir belde kadısına sunulan bir davanın muamele ve problem arz eden mahalli neresi ise söz konusu mahaldeki *bölge kadısının* da davaya müdahil kılındığı ve konumuna işaret etmek üzere *toprak kadısı* olarak nitelendirildiği belgelerdeki sair örneklerde görülmektedir. Bu ifade günümüz yargı sisteminde yerindelik ve yetki bakımından olayın geçtiği yerin mahkemesinin yetkili olmasıyla benzerlik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Arşiv, Yargı Teşkilatı, Kadılık Müessesesi, Toprak Kadılığı

 nevzaterkan@klu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-5205-2388>

Cite: Erkan, Nevzat. "The Land Judgeships in the Light of Ottoman Sources". *Cumhuriyet Theology Journal* 27/1 (June 2023), 209-220.

<https://doi.org/10.18505/cuid.1242625>

Atf: Erkan, Nevzat. "Osmanlı Kaynakları Işığında Toprak Kadılığı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (Haziran 2023), 209-220.

<https://doi.org/10.18505/cuid.1242625>

Giriş

Osmanlı belgelerinde sıklıkla karşılaşılan toprak kadılığı, mahiyeti ve vazife usulü itibarıyla tartışmaya konu olmuştur. Bu makalede arşiv kayıtları, şer'iyeye sicilleri, kanunnameler, fetva mecmuaları ışığında mezkûr kavrama odaklanarak konuyla ilgili önceki çalışmalarda ortaya atılan görüş ve iddiaların değerlendirilmesi yapılacak, toprak kadılığına ilişkin yeni bulgulara yer verilecektir.

İslam hukukuna göre devlet başkanı veya hükümdar, ülkesinde adaleti tesis etme sorumluluğuna sahip idareci olarak en üst düzeyde yetkili yargıç telakki edilmektedir. Ancak devletin hâkimiyet alanının genişlemesi ve idarî yapının katmanlar halinde teşkilatlanması ile devlet başkanının uhdesindeki bu yetkiyi bizzat kullanması ve sorumluluğunu doğrudan kendisinin yerine getirmesi mümkün olamamaktadır. Dolayısıyla gerek İslam hukukunun müsaadesi gerekse Müslüman devletlerin tarihsel süreç içindeki tecrübeleri, yargılama faaliyetlerinin, devlet başkanlarının tayin ettikleri *kadılar* vasıtasıyla yürütüldüğünü göstermektedir. Atanan bu kadıların yanına zamanla yardımcı görevliler eklenmiş ve adalet mekanizmasının istikrarlı bir biçimde işlemesi hedeflenmiştir.¹

Vilâyet kadılarının yanında, Hz. Ebu Bekir'in son dönemlerinde ve Hz. Ömer döneminde ilk defa Ebü'd-Derdâ ordu içindeki problemleri çözmek üzere *kâdî'l-cünd* olarak tayin edilmiştir.² Bu kadılığın Emevi, Abbasi, Gazneli, Selçuklu, Memlûkler gibi İslam devletlerinde de varlığı bilinmektedir. Osmanlıların da benzer fonksiyonlara sahip olduğu anlaşılan *ordu kadısı* unvanı ile atadıkları kadılar vasıtasıyla geleneksel uygulamayı tevârüs ettikleri söylenebilir.³

Osmanlılar kurdukları taşra teşkilatında vali ve subaşları idarî alanda, kadıları ise çeşitli sorumluluklarıyla beraber adlî alanda görevliler olarak kaza, sancak ve eyaletlerde istihdam etmişlerdir.⁴ Mahallî/beledî kadıların yanı sıra sefer sırasında muvazzaf ordu kadılarının tayin edildiği, ordu kadılarına ilaveten *toprak kadısı*, *yörük kadısı* gibi unvanlar altında çeşitli görevlilerin Osmanlı adalet sistemi içinde görev aldıkları anlaşılmaktadır.⁵

Osmanlı hukukunda yargı gücü ve yetkisinin padişahın olduğu ve padişahın da bu yetkisini kadılar aracılığıyla kullandığı bilgisi üzerinden hareket eden bazı araştırmacılar, toprak kadılarını müstakil bir memur olarak telakki etmektedirler.⁶ Gerçekten Osmanlı hukuk sisteminde eyalet, sancak, kaza ve ordu kadılıklarının yanında *toprak kadılığı* adı altında müstakil bir kadılık mevcut mudur? Müstakil bir toprak kadılığı varsa bu kadılığın mahiyeti ve yapısı tam olarak nedir? Konu hakkında bu tür soruların cevabını bulabilmek için toprak kadılığının bilimsel çalışmalarda nasıl ele alındığı, değerlendirildiği, ortaya çıkışı ve tarihsel sürecine dair hangi bulgu veya varsayımların öne sürüldüğünün üzerinde durulması ve daha mühimi birincil kaynaklardan hareketle mevcut bilgi ve varsayımların sorgulanması gerekmektedir.

1. Toprak Kadılığı Hakkındaki Mevcut Görüş ve Yaklaşımlar

Toprak kadısı/kadılığı kavramına ilk dikkat çeken kişi Mehmet Zeki Pakalın'dır. Pakalın, toprak isminden hareketle ilgili görevliyi gayrimenkul davalarını yerinde dinleyen ve arazi hudutlarının tahdidini yapan kadı naibi olarak tanımlamakta, aynı zamanda *toprak naibi* şeklinde anıldığını dile getirmektedir.⁷ Belgelerde toprak kadısının zikredilen sorumlulukları çerçevesinde konuyu ele alan bazı araştırmacılar ise Pakalın'ın bu yüzeysel tanımlamalarını eksik ve hatalı bulmuşlardır.⁸ Araştırmacılar arasında toprak kadılığı konusunda farklı tarif ve varsayımlar söz konusu olduğu gibi, akademik camiada toprak kadılığı hakkında sınırlı bilgi bulunduğundan olsa gerek bazı çalışmalarda konu bambaşka bir noktaya taşınmakta, belgede geçen toprak ibaresi *Torbali* (Kazası) şeklinde bir yer adı olarak kabul edilebilmektedir.⁹

Toprak kadılığını müstakil bir konu olarak ele alan ve muhtevasına dair çeşitli bilgileri ortaya koyan ilk araştırmacı, Osmanlı tarih araştırmalarının önde gelen isimlerinden İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dır. O, Osmanlı hukuk sistemi içerisinde 16. yüzyıl sonlarına doğru toprak kadılığının ortaya çıktığını, eyalet ve sancaklarda varlık gösterdiğini dile getirmektedir. Uzunçarşılı'nın toprak kadılığı hakkındaki esas yaklaşımı, seyyar bir kadılık olduğu kabulüne dayanmaktadır. Onun görüşü, toprak kadılarının daha çok tahkik-teftiş muamelelerini yürüttüğü yönündedir.¹⁰

¹ Muhammed b. Yûsuf el-Kindî (öl. 350/961), *el-Vûlat ve kitâbü'l-Kudat*, ed. Rhuvon Guest (Beirut: Matbaatü'l-Abai'l-Yesuiyyin, 1908-1912), 300-306; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Maverdi (öl. 450/1058), *Edebü'l-Kadi*, thk. Muhyi Hilâl Serhan (Bağdad: Dâru İhyâ'it-Türasi'l-İslâmî, 1971/1391), 1/130-153; Fahrettin Atar, "Kadi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/66-69.

² İbn Sa'd (öl. 230/845), *Kitâbü't-Tabakatü'l-Kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1421/2001), 9/396; Ebü Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyan ed-Dabbi Vekî' (öl. 306/918), *Ahbârü'l-kudat* (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye), 3/199.

³ Mehmet İpşirli, "Kazasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/140-141.

⁴ İlber Ortaylı, "Kadi: Osmanlı Devleti'nde Kadi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/69.

⁵ Osmanlı kayıtlarında yer alan yörük kadılarıyla ilgili olarak, yörüklerin konar göçer oldukları için yaylak veya kışlaklarının bulunduğu sancak beyi veya kadı tarafından idare edildiği zikredilmektedir. Çünkü bu idari birimin sancak ve kaza merkezi olmadığı için bunlara bakan yörük kadıları en yakın şehirde oturmaktaydı. Kimi zaman oymaklar arasında gezip sorunları çözmeye çalışmaktaydı denilmektedir. bk. Tufan Gündüz, "Konar Göçer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/62.

⁶ Yunus Koç-Murat Tuğlacı, "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Yargılama ve Toplumsal Yapı", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları = Journal of Turkish Legal Studies 2* (2006), 14.

⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1993), "Toprak Kadısı", 3/520.

⁸ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", *Belleten*, 65/244 (2001), 969.

⁹ Süleymaniye Camii'nin halileriyle ilgili bir mevzuda Tanju Cantay, Osmanlı Arşivi'nde (Osmanlı Arşivi (BOA), *Kamil Kepeci [KK]*, No. 63, 348) yer alan toprak kadısı ifadesini halileriyle meşhur Uşak bölgesine yakın olduğu düşüncesiyle Torbalı olarak okuyup değerlendirmiştir. Oktay Aslanapa, "17. Yüzyılda Türk Halı Sanatının Gelişmesi", *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, X/28 (1999), 26.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965), 126.

Uzunçarşılı'dan sonra bazı Osmanlı tarihçileri de toprak kadılığı hususuna çalışmalarında yeri geldikçe değinmişlerdir. Fakat Mustafa Akdağ'ın haricindeki araştırmacılar Uzunçarşılı'nın yaklaşımını ve değerlendirmelerini sorgulamadan doğru kabul etmişler ve toprak kadısını gezici kadılıklar şeklinde telakki etmişlerdir. Örneğin; Halaçoğlu, çalışmasında toprak kadılığını Uzunçarşılı'nın eserinden özetleyerek aktarmakta,¹¹ Ortaylı ise "Kadı" maddesinde toprak kadılığının dikkate şayan bir müessese olduğunu dile getirmekte ve teftiş-tahkik görevine ilaveten stratejik maddelerin kontrolünü sağlamak gibi sorumluluklarının da olduğunu belirtmektedir.¹² Koç ve Tuğlacı'nın birlikte kaleme aldıkları makalede ise toprak kadılığı yetki alanı bağlamında bir kadılık türü gibi tanımlanmaktadır: "Osmanlı padişahı, yargı yetkisini kadıya zaman (görev süresi), mekân (kaza ünitesi) ve görev yetki alanı (toprak kadısı, askeri kadı, Haymana kadılığı vs. gibi) açılarından sınırlandırarak devrederdi".¹³ Bu tarz tarif ve değerlendirmeler toprak kadılığının müstakil bir müessese gibi algılanması sonucunu doğurmaktadır.¹⁴

Akdağ, 15-16. yüzyıllardaki Celali isyanlarını konu edindiği eserinde, bir kervan baskını hadisesinde kadıların uygulamalarına dair dipnotta izahat vermekte ve toprak kadılığı hakkında kısa ama dikkat çekici yorumlarda bulunmaktadır. Olay, İstanbul Kapucubaşlılarından Ali'ye ait kervanın Balıkesir köylerinin birinde ahali tarafından yağmalanması ve adamlarının darp edilmesiyle başlar. Konu mahkemeye intikal eder; fakat çıkan karar köylülerin lehinedir ve yargılamanın adil olmadığı iddia edilir. Bunun üzerine "adil bir hüküm verilmesi" amacıyla davanın yeniden görülmesi ve toprak kadılarının da bu işe memur kılınmasına karar verilir. Akdağ, buradaki hadiseyi "*Toprak kadısı suçu işleyen raiyyet olarak bağlı olduğu yerin kadısıdır. Yukarıdaki durumdan öyle anlaşılıyor ki kervanı soyan köylüler, vakanın olduğu yerin kadısına götürülmüşler, beraat olunca bu defa muhakeme usulündeki hatadan faydalanarak, yeniden bir toprak kadısına muhakeme ettirilmek istenmişlerdir*"¹⁵ şeklinde yorumlamakta ve toprak kadılarının belde kadılarından farklı kişiler olmadığını dile getirmektedir. Benzer yorumu yani toprak kadıları olarak tanımlanan görevlilerin mahalli kadılar olduğu değerlendirmesini farklı bir örnek bağlamında M. Akif Erdoğan da yapmaktadır. Erdoğan'ın aktardığına göre, Kıbrıs'ın fethi akabinde Konya'daki ailelerden Kıbrıs'a sürülenler hakkında üç defter tanzim edilmiş, ilki merkeze, ikincisi Kıbrıs Beylerbeyliği'ne gönderilmiş, üçüncü nüsha ise mahallî kadılara bırakılmıştır. Mahallî kadılar için parantez içinde toprak kadıları açıklaması belirtilmiş ve iki ifadeyle de aynı görevlilerin kastedildiğini kaydetmiştir.¹⁶ Mehmet Ali Ünal ise çalışmasında değindiği toprak kadılığı meselesinde hem Uzunçarşılı'nın hem de Akdağ'ın iddialarını sıralamıştır. Konunun devamında Harput Sancakbeyi'nin bölge ahalisine uyguladığı baskıyla ilgili bir mühimme kaydından hareketle, belgede yer alan *naib* ifadesinin toprak kadısı naibi olamayacağını, bu sebeple belgede bahsi geçen toprak kadısı ibaresiyle Harput Kadısı'nın anlaşıldığını belirtmiştir.¹⁷

Toprak kadılığı konusuna hukuk tarihçileri de ilgi göstermişlerdir. Toprak kadısı tabirini mercer altına alan hukuk tarihçilerinden Gür, toprak kadılığını açıklarken Uzunçarşılı'dan farklı bir yorumda bulunmamaktadır.¹⁸ Mehmet Akif Aydın ise Osmanlılarda mahkeme süreci içerisinde davacı ve davalıların kendi kaza bölgelerindeki kadıya gitmek zorunda olduğunu belirtip, bölge kadısını toprak kadısı olarak tarif etmiştir.¹⁹ Toprak kadılığını iki çalışmada konu edinen Ekinci ise, konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmaları değerlendirmiştir. Eşkiya ve hırsızlara karşı köylülerin yapmış olduğu şikâyetlerin toprak kadıları tarafından gerekli teftiş akabinde karara bağlandığını ve bu kadıların zannedildiği gibi seyyar (gezici) değil, mahalli kadılar olduğunu dile getirmiştir.²⁰

2. Arşiv Belgelerine Göre Toprak Kadılığının Tarihsel Süreci

Araştırmacıların konuyla ilgili görüşlerini aktardıktan sonra konunun kaynaklarda nasıl yer aldığına bakmak gerekmektedir. Meseleye kronolojik açıdan baktığımızda Osmanlılarda *toprak kadısı* tabirinin kullanımının başlangıcı 16. yüzyıla kadar gitmektedir. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek resmî kayıtlarda (arşiv belgelerinde) gerek diğer

¹¹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 113.

¹² İlber Ortaylı, "Kadı: Osmanlı Devleti'nde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001) 24/69.

¹³ Koç-Tuğlacı, "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Yargılama ve Toplumsal Yapı", 14. Bu tasnifte kadı olarak Hz. Ömer'den beri devam eden ordu kadılığı yetki alanı açısından müstakil bir kadılıktır. Bu çalışmaya konu olan toprak kadılığı gibi "Haymana Kadılığı" ifadesi müstakil bir kadılık olmayıp belgelerdeki Haymana ifadesi bugün Ankara'nın bir ilçesi olduğu gibi çayırılık anlamında kullanılmıştır. Nitekim Selanik livasına bağlı Karaferye kazasının avarız tahrir defterinde "çift-i haymana" kavramıyla çayırılık anlamında kullanılmıştır. bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.d.]*, No. 8485.

¹⁴ Benzer değerlendirmeler için bk. Muhammed Yazıcı, "Şam Vilâyeti Mehâyif Teftişi (H. 956/M. 1549)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, XVII/26 (2019), 449; Kadir Caner Doğan, "Osmanlı Devleti Klasik Çağında Kadılık Kurumu ve Fonksiyonlar", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 6/4 (2019), 38.

¹⁵ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 348.

¹⁶ M. Akif Erdoğan, "Beşşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XI (1996), 11.

¹⁷ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilâtı", *Yeni Türkiye*, XXII/83 (2016), 419.

¹⁸ A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi: Ek: A. Refik Gür ve Kanunların Anayasaya Uygunluğu* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 67-68.

¹⁹ M. Akif Aydın, "Osmanlıda Hukuk" *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1994), 397.

²⁰ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", *Bellekten*, 65/244 (2001), 969-970; Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5 (2005), 424. Ekinci'nin toprak kadıları için kullanmış olduğu mahalli kadı ifadesi arşiv kayıtlarında kaza kadısını ifade eder şeklinde yer almaktadır. H.1013/M. 1604 senesinde Selanik kadısı Abdülganizade Mehmed Efendi'nin Mısır kadısı olarak tayin edildiği sırada orada kadı olan Muhyiddin'i "mahalli kadı" olarak isimlendirilmiştir. bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d.]*, No. 75, Hüküm No. 661.

çağdaş Osmanlı yazılı metinlerinde toprak kadısı ifadesi yer almaya başlar. Tespit edebildiğimiz kadarıyla toprak kadısı olarak tanımlanan görevliye ilk olarak 2 CA 960 (16 Nisan 1553) tarihli bir arşiv kaydında rast gelmekteyiz.²¹ Başka bir deyişle 16. yüzyılın ortalarından itibaren artık bir terim olarak toprak kadılığı kayıtlara yansır. Ne zaman teşekkül ettiği bilinmeyen ve müstakil bir görevliyi işaret ettiğini düşündüğümüz *yörük kadısı* tabiri ise 918/1513 tarihli arşiv kayıtlarında göze çarpmaya başlar.²²

Osmanlı hukuk sistemini, en azından örfî hukuk bağlamında, bütüncül bir yapı içinde tasvir eden ve uygulamada belli düzeyde standardizasyonu hedefleyen kanunnamelerden II. Mehmed, II. Bayezid ve I. Selim dönemlerine ait olanlarında toprak kadısı ifadesi yer almamaktadır. Bu durum, yukarıda aktardığımız toprak kadısı tabirinin tespitlerimize göre ilk defa 16. yüzyıl ortalarında belgelere yansımaya örtüşmektedir. Akgündüz'ün yayına hazırladığı kanunnamelere göre, toprak kadılığı kavramı Kanunî döneminde, kanunnamelerin şer'î hukuka uygunluğu başlığı altında ve Ebussuud Efendinin fetvalarında yer aldığı şekliyle karşımıza çıkmaktadır.²³ Kanuni dönemine ait sancak kanunnamelerinde *Para Voyvodaları* kısmında voyvodalarının zulmünü engelleme²⁴ ve Bosna Sancağı kanunnamesinde farklı vilayette ölen kişilerin varislerin durumunun ele alındığı kısımda toprak kadısı ifadesine yer verilmiştir. İkinci örnekteki toprak kadısının, varislerin hak kaybına uğramaması için biri varislerin bulunduğu yerde diğeri ise ölümün gerçekleştiği diğer bölgede olmak üzere iki tereke defteri tutması gerektiği belirtilmiştir.²⁵

Osmanlı hukuk uygulamalarının önemli bir kaynağı ve göstergesi konumundaki *fetva mecmualarının* kıymetli örneklerinden Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin *Fetavâ-yı Ebu's-Su'ûd* adlı eserinde de toprak kadısı kavramı yer almıştır. Eserin "Kâdîların Fî'lleri" başlığı altında toprak kadısının hükümlerdeki rollerine işaret edilmektedir.²⁶ Bu durum Ebussuud Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde toprak kadılarının başlı başına hukukî bir fonksiyon üstlendikleri, mevleviyet kadılıklarının altında yer alan kaza kadılığı anlamında kullanıldığı intibainı vermektedir.

Toprak kadısı ibaresi 971-1040/1563-1631 yılları arasındaki arşiv kayıtlarında, özellikle *Mühimme Defterleri*'nde daha sık karşımıza çıkmaktadır. Yine 971/1563 tarihinde mahallî kadılıklarda tutulan şer'îye sicillerinde de yer almaya başlamıştır. Sicil kayıtları daha çok merkezden gönderilen ve kadı sicillerine kaydedilen fermanlardan oluşmaktadır.²⁷ 1630'lu yıllardan itibaren toprak kadılarına atıflar seyrelmekle birlikte, tespit edebildiğimiz kadarıyla 1712 yılına kadar kayıtlardaki varlığı devam etmiştir.²⁸ 1179/1766 tarihli *Sivas Ahkâm Defteri*'nde bu ibarenin bir yerde geçmesi, nadiren de olsa sonraki dönemlerde de kullanıldığını göstermektedir.²⁹

Toprak kadısı tabirinin geniş Osmanlı coğrafyasında hangi bölge veya eyaletler bağlamında kullanıldığı hususunu da tasrih edelim. Belgelerde toprak kadısı olarak tanımlanmış görevli Osmanlı hukuk tarihi içerisinde uzun dönemi kapsayan bir kullanım özelliğine sahip olmasa da farklı Osmanlı şehir ve bölgelerini içeren geniş bir sahada kendine yer bulmuştur.

²¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Kamil Kepeci [KK]*, No. 63, 348.

²² Yavuz Sultan Selim'in padişah olduğu belli olduktan sonra, Yörükler üzerinde tesiri olan Sultan Ahmed'in tesirinin kırılması ve Amasya yörüklerinin padişah emrine itaat edeceklerine dair Amasya Yörükleri Kadısı Mehmed El-Mübtelî'nin padişaha yazdığı arzda bu ifade geçmektedir. Belgenin üst kısmında toprak kadıları için pek rastlanmayan "Yörük kadısı kağıdır" ifadesinin olması, imza kısmında yörük kadısının açık şekilde yazması belli bir göreve matuf kadılık olduğunu göstermektedir. bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv [TS.MA.e]*, No. 438, 63 (29.12.918/7 Mart 1513).

²³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri: I. Kısım Merkezi ve Umumi Kanunnameler* (İstanbul: Fey Vakfı, 1992), 39, 98.

²⁴ Ahmet Akgündüz, toprak kadısının ifadesini geçtiği yer için düştüğü dipnotta, meseleye dair herhangi bir tahlil yapmadan Uzunçarşılıdaki seyyar kadı bilgisini aynen aktarmıştır. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri: I. Kısım Merkezi ve Umumi Kanunnameler*, 315.

²⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri: I. Kısım Merkezi ve Umumi Kanunnameler*, 491.

²⁶ Konuyla ilgili fetva metinlerinde "Mesele: Zeyd-i kâdîya bir hususda varid olan emirde 'Bizzat göresin.' deyü kayd olunmasa, Zeyd husus-u mezbure naib gönderse nâibin hükmü nâfiz olur mu? El-cevab: Emr olunan kazıyye kendü kazasında ise olur, haricde ise olmaz."; "Mesele: Zeyd, Amr-ı kâdîlara bir husus teftiş için emir varid oldukda, toprak kâdîsı olan Amr naibin gönderüb, Zeyd ile Amr'ın naibi Bekir üzerine hükmeylese nâfiz olur mu? El-cevab: Mahkûmun aleyh Amr'ın raiyeti ise tam şer'a muvafık hükm olunduğu takdirce olur."

"Mesele: Kazıaskere mufavvaz olan 'umûru toprak kâdîsı görüp hükm eylese caiz olur mu? Elcevab: Cebr ile olmaz terâdî ile murâfaa edenler üzerine hükümleri nâfizdir, lakin hilafıyyatda def'-i hilaf edemez." "Bir da'vâ görülmesine Zeyd, emr-i Pâdişâhî ile müvellî kâdî ve kavlı alub mezbûr Zeydin toprağı kâdîsı ve mevlâ kâdîsı ve kulları gelmeksizin Zeyd'in hasmı Amr dedi: Bir âhar kâdî huzuruna cebredüb Zeyd'in aleyhisne hükm ettirseler bu makule hükm-i şer'î olur mu ve mevlâ-yı kâdî ve kavlı gelmeksizin istmi'â edüb hükm eden kâdîya ne lâzım olur? El-cevab: Hükm-i şer'î olmaz. Eğer mevlâ kâdîsı ve toprak kadısı hükümde bile olmaya ve âhar kâdîya cehl ü isthkâk 'azl lâzım gelür" şeklinde yer almaktadır. Ebussuud b. Muhammed el-İmâdî (982/1574), *Fetavâ-yı Ebu's-Su'ûd*, İsmihan Sultan: No. 223, 158^a-159^a.

²⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970- 971/M. 1563)*, haz. Mehmet Akman vd. (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 296.

²⁸ Bahsi geçen tarihte bir cinayet soruşturması ile ilgili Grebene ve Naslıç kadısına yazılan emirde, Ağrafa bölgesinde Martolos olan Osman'ın, Hatice adlı hanımın eşini katleden eşkiyayı yakalaması ve Grebene kadısının ve toprak kadısıyla muhakeme edip tutuklaması emredilmektedir. Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri, Sultan III. Ahmed [AE.SAMD.III]*, No. 203, 19633 (29.07.1124/1 Eylül 1712).

²⁹ Toprak kadılığı ifadesinin bulunma ihtimali olan yerlerden birisi de ruznamçe defterleridir. Anadolu ve Rumeli Kazaskerliğinin idari görevi olarak tutulan ruznamçe kayıtlarında kadıların görev yerleri, aldıkları maaşlar, tayin ve azil sebepleri gibi hususlar yer almaktadır. Bunlar üzerine yapılan çalışmalarda da toprak kadısı ifadesinin yer almadığı görülmektedir. Yılmaz Kılıç, *1 ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerindeki Tımar Sistemi İle İlgili Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 260. Örnek çalışmalar için bk. Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlimiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014); Ercan Alan, *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi) 2015; Levent Kuru, *Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi) 2016.

Afrika'da Cezayir'den³⁰ Mısır'a; Ortadoğu'da Şam'dan Bağdat'a; Rumeli'de Edirne'den Belgrad'a ve Anadolu'nun muhtelif şehirlerine³¹ kadar geniş bir coğrafya üzerindeki hukukî muamelelerde toprak kadısına rastlamak mümkündür.

3. Toprak Kadılığının Görev ve Sorumluluk Alanı

Toprak kadısının kim olduğu, yetki ve sorumluluğunun neler olduğu, nasıl görevlendirildiği vb. hususlarının anlaşılması için bu konularda bilgi sağlayabilecek resmî kayıtlara odaklanmak gerekiyor. Kavramın geçtiği belge türleri ekseriyetle Divan'dan çıkan hüküm/ferman türü belgelerdir. İster yönetici olsun ister reâya olsun herhangi bir haksızlık karşısında Divan'a başvuru hakkı bulunmaktaydı. Esasen buradan çıkan kararlarda toprak kadısı/kadıları ifadesinin geçtiği yerlerde yerinde tahkik-yargılama ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu fermanlar olayın-davanın geçtiği ve tekrar görüleceği kazanın yahut kazaların kadılarına hitaben yazılmıştır. İlgili kazanın-kadının sicilleri tetkik edildiğinde de divandan olay mahallindeki kadılara tekrar görüşülmesi için gönderilen davaların kayıtları görülebilir. Hangi hususlar ile ilgili kayıtların olduğunu maddeler halinde şöyle ele alabiliriz:

1. Teftiş görevi: Dile getirilen görevlerin başında idareci sınıfın idame ettirdiği uygulamaların tahkiki ve gerek askerî sınıftan gerekse sivil insanların teftiş görevi gelmektedir. Toprak kadılarının teftiş vazifesine dair çok sayıda arşiv kaydı bulunmaktadır. Dîvân-ı Hümâyun'dan gönderilen fermanlar muvacehesinde eşkıyalık ve hırsızlık yapanlar,³² kalpazanlar,³³ sipahi olduğu halde sefere gitmeyip yerine naip gönderenler,³⁴ ellerinde kıymetli çalıntı mal bulunduranlar,³⁵ toplumun dinen ifsadına sebep olan mülhidler ve softalar,³⁶ Hersek'te olduğu gibi camileri yakıp düşmana kılavuzluk edenler³⁷ gibi denetlemeyi icap ettiren hususlar toprak kadılarının görev alanına girmektedir. Esasında tarih araştırmacılarını yanılgıya düşüren husus da bu teftiş görevlerinin tam olarak anlaşılmasından kaynaklanmıştır.

2. Tahkik görevi: Askerî sınıfın çeşitli uygulamalarının kontrolü konusunda da toprak kadılarından tahkikatta bulunması istenmiştir. Sultan II. Selim zamanında oğlu şehzade Murad'ın Divan'a gönderdiği arzda, Hamidili sancağı sipahilerinden Ali'nin asılsız iddialardan dolayı tımarının elinden alındığı ve bazı mallarının da telef olduğu belirtilmiştir. Lala'ya gönderilen hükümde ise konunun toprak kadısı tarafından tahkik edilmesi istenmiştir.³⁸

3. Davacı ve davalı kimseleri yargılama: Arşiv kayıtlarında yer alan hususlardan birisi maddi ve manevi yönden zarara uğramış kişilerin mağduriyetlerinin giderilmesi için toprak kadıları tarafından meselenin muhakeme edilmesiyle ilgili belgelerdir. Örneğin Dimetokalı Topal Hasan ve kardeşi Seyyid Hüseyin Gümülçine'de Seyyid Abdülbakî'nin evini soyup ateşe vermişlerdir. Yakalandıktan sonra çaldıkları eşyaları zabıt olan Seyyid Yakub'a verdik diye iftira etmeleri üzerine, Seyyid Yakub'un yazdığı arza binaen toprak kadısının muhakeme etmesi başka bir mahalle davanın taşınmaması emredilmiştir. ³⁹ Konuyla ilgili 1140/1727 tarihli başka bir arşiv kaydında şu bilgiler bulunmaktadır. Yabanabad (Kızılcahamam) ahalisinden Sarıcaoğlu İbrahim ve Mehmed Beşe olmak üzere sekiz kişi Kütahya Kale'sine hapsedilmiştir. Ancak bunları hapsedtiren hasımlarının iftira ile bu işi yaptıklarına dair belde ahalisinin ihbarıyla toprak kadısı tarafından taraflar arasında mahkeme yapılması istenmiştir. ⁴⁰

4. Vergi toplama: Toprak kadılarının görevlerinden biri de vergi toplamadır. Cizyelerin toplanması ile ilgili Havâss-ı Refia (Eyüp) Kadılığı'na yazılan bir fermana, toprak kadılarının zimmî reayanın vergi konusunda her bir hanesinde on akçe olmayanlardan toplanmasına izin vermediklerinden bahsedilmektedir. ⁴¹ Trabzon kadısına hitaben yazılan bir başka fermana, Hatuniye İmareti evkafı mütevellisinin merkeze yazdığı şikâyet arzında vakfa bağlı çalışan çeltikçi ve değirmenci gibi meslek erbabının vergiden muaf olmalarına rağmen toprak kadıları tarafından vergi alındığı belirtilmektedir. ⁴²

5. Pazar yeri, yaylak ve kışlaklarının ayarlanması: Başka şehirlerden alışveriş maksadıyla pazarlara gelen insanların yerli halkla yaşadıkları problemleri çözmesi toprak kadısının başkaca bir görevi olarak kayıtlara yansımaktadır. Rumeli coğrafyasında ticari amaçlarla Prizren şehrine gelen insanların yaşadıkları problemler, Dukagin beyi tarafından merkeze

³⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No. 46, Hüküm No. 569. (27.11.989/23Aralık 1581).

³¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No. 118, Hüküm No. 1141 (29.11.1123/8 Ocak 1712).

³² Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No. 27, Hüküm No. 736.

³³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No. 36, Hüküm No. 563.

³⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No. 5, Hüküm No. 370.

³⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No. 5, Hüküm No. 1339.

³⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No. 27, Hüküm No. 736; No. 22, Hüküm No. 374.

³⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No. 10, Hüküm No. 473.

³⁸ *7 numaralı Mühimme Defteri: (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999), 204.

³⁹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Adliye [C..ADL.]*, No. 50/2979. Arşiv kaydında belgenin tarihi 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883 tarihli not alınmıştır.

Ancak metindeki ifadeler ve kullanılan üslup daha erken tarihli bir belge olduğuna delalet etmektedir. Belgenin herhangi bir yerinde tarihe işaret eden bir ifade bulunmamaktadır. Cevdet Adliye tasnifinde 50 numaralı defterin 2978-2987 numaralı evrakları sehven h. 1300 olarak kaydedilmiştir. 2977 numaralı evrak H.1190 tarihli olduğu için bu tarihe yakın bir zaman olması gerekir.

⁴⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri, Sultan III. Ahmed [AE.SAMD.III]*, No. 71/7117.

⁴¹ İstanbul Kadı Sicilleri, *Havass-ı Refia Sicilleri [HŞS]*, No. 16, 95^p.

⁴² Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No. 41, Hüküm No. 786 (18.11.987/6 Ocak 1580).

bildirilmesi üzerine Prizren kadısına yazılan hükümde, meselelerin toprak kadısı tarafından yerinde çözülmesi emredilmiştir.⁴³ Benzer şekilde yaylak ve kışlak davası sebebiyle Hüdavendigâr Livası'nda yaşanan davaların toprak kadıları tarafından görülmesi istenmiştir.⁴⁴

6. Miras meselelerini çözmeye: Toprak kadılarının miras davalarını dinlemeleri belgelerde dile getirilen görevleri arasında yer almaktadır. 1697 yılında toprak kadısı tarafından görülen vasiyet davasında haklarını alamadıklarını ifade eden iki kardeş, on dört yıl sonra (1711) Divan'a başvurarak durumu arz etmişlerdir. Bunun üzerine Hayrabolu ve Rodoscuk Kadısı'na yazılan fermanla davanın yeniden dinlenmesi emredilmiştir.⁴⁵ Toprak kadısının miras davalarına bakmanın yanında ceza infaz görevi de olduğu kayıtlarda zikredilmiştir. Vidin Beyi'ne yazılan bir hükümde "*Ehl-i fesâdı sıyânet eden zâbitlerden taleb ve husamâ ile berâber edüb, şenâ'ati sâbit olanlardan salb ve kat'ı 'uzva müstehakk olanların cezâsı toprak kadıları ma'rifetiyle mahallinde yerine getirilüb...*"⁴⁶ ifadeleriyle ceza verilmesi öngörülenlerin cezalarının infazı istenmiştir.

7. Sefer görevi: Sefer için göreve çıkan askerlerin *konak* adı verilen dinlenme yerlerinde başta gıda olmak üzere diğer ihtiyaçlarının temini de toprak kadılarından istenmiştir. Merkezden gönderilen fermanlarda ordu neferatının yiyecek, içecek ve yakacak gibi tedarikatından sefer güzergâhı üzerinde bulunan toprak kadılarının sorumlu olduğu, sair devlet görevlilerinin de bu konularda onlara yardımcı olması gerektiği emredilmiştir.⁴⁷ Yine seferler sırasında askerlerin halka verdikleri zararların giderilmesi için yazılan emirlerde de toprak kadısı ifadesine rastlanmakta ve onların bu zararların izalesinde görev aldıkları görülmektedir. Örneğin, 1586 yılına ait olup Kapıcıbaşı Kurd Ağa'ya yazılan bir hükümde, sefer sırasında bazı askerlerin Pendik bölgesinde halkın evlerini basarak giyecek ve mallarını yağmaladıklarından bahisle, bu vakanın toprak kadısı marifetiyle çözülmesi ve halka verilen zararın giderilmesi istenmiştir.⁴⁸

8. Vazife ihmali: Arşiv kayıtlarında toprak kadılarının görev ihmalleri hususu da ele alınmıştır. Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) ve Kütahya sancaklarındaki çeşitli cami, medrese ve tekkelerin vakıf akarâtının amaçları dışında kullanımının engellenmesi, yetim malları üzerinde vaşilerin keyfi tasarruflarının takibi gibi meselelerde ilk yetkili merci olan toprak kadılarının ihmalleri görülmüş ve Dergâh-ı Ali çavuşlarından Süleyman Çavuş teftiş için bölgeye gönderilmiştir.⁴⁹ 1585 yılında İstanbul'da yaşanan et sıkıntısına ilişkin bir arşiv kaydında zikredilen konular, toprak kadılarının gerek vazifelerine gerekse ihmallerine dair hususlara ışık tutacak niteliktedir. Yenişehir-i Fenâr Kadısı Abdullah Efendi'ye gönderilen emirname, İstanbul'un et ihtiyacını karşılamak için bölgeden gönderilen hayvanların yerine ulaşmadığı ve bu durumun şehirde sıkıntıya sebep olduğu bildirilmiştir. Kesilecek hayvanların tespit ve sevki gibi faaliyetler toprak kadılarının uhdesinde olduğu halde bu konuda bazılarının ihmalkâr davrandığı, dolayısıyla da ihmalleri bulunanların Payitaht'a bildirilmesi emredilmiştir.⁵⁰

9. Yetkisizlik: Görev ihmallerinin yanı sıra toprak kadılarıyla ilgili başka bir husus da yetki alanının dışına çıkmalarıdır. Kadıların gelirlerinin bir kısmı baktıkları davalardan alınan ücretlerdi. Devletin gerek merkez gerekse taşrada askeri sınıftan olanların tereke taksimi, köle azadı, evlenme boşanma işlemleri kassâmlar veya onların naipleri tarafından yürütülmekteydi. Şam kadısı, Dergâh-ı Ali hizmetlilerinden olup 1631 yılında Şam'da vefat eden Rikabzade lakaplı kişinin terekesini askeri kassâma yaptırmayıp kendisi taksim etmişti. Belgenin devamında askeri sınıftan kişilerin terekesini askeri kassâmların yapması gerektiği, toprak kadılarının bu işlere karışmaması gerektiği belirtilmektedir.⁵¹

Görev tanımları açısından burada ele aldığımız örneklerde toprak kadılarının teftiş, tahkik, miras davaları, vaşî takibi, erzak temini, vergi tarhı vb. görevleri uhdesinde toplayan bir kadı profiline sahip olduğunu görmekteyiz.⁵² Dikkat edilecek olursa bu vazifeler vilayet veya eyalet kadılarını ihsas ettirmektedir. Kadıların atama kayıtlarının genişçe yer bulduğu Ruznamçe Defterleri'nde de böyle bir unvan altında tayinlerin yapılmamış olması, toprak toprak kadılarının sanıldığı gibi müstakil bir kadılık olmadığını tezini kuvvetlendiren bir başka husustur. Şer'îye sicillerindeki hükümler ve davalar incelediğinde veya kadıların görevlerine değinen araştırmalara müracaat edildiğinde mezkûr meselelerin çözümünde belde kadılarının yetkili oldukları da görülecektir.

⁴³ 6 Numaralı Mühimme Defteri: 972/1564-1565: Özet, *Transkripsiyon ve İndeks* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995), 307.

⁴⁴ 7 numaralı Mühimme Defteri: (975-976/1567-1569): Özet, *Transkripsiyon ve İndeks* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999), 174.

⁴⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri* [A.DVNS.MHM.d], No. 118, Hüküm No. 81.

⁴⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri* [A.DVNS.MHM.d], No. 64, Hüküm No. 267. Cezaları yerinde icra ve geciktirmeden infazın yapılmasıyla örnekler için bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri* [A.DVNS.MHM.d], No. 14, Hüküm No. 693; No. 16, Hüküm No. 463; No. 61, Hüküm No. 305; No. 64, Hüküm No. 267.

⁴⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri* [A.DVNS.MHM.d], No.5, Hüküm No. 1538, 1568, 1570, 1590, 1591 (15-22.10.973/5-12 Mayıs 1566).

⁴⁸ Veysel Göger, *Osmanlı Seferlerinde Ordu Çevre Halk (1300-1774)* (İstanbul: Kitabevi, 2020), 110.

⁴⁹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri* [A.DVNS.MHM.d], No.55, Hüküm No. 376 (11.03.993/13 Mart 1585).

⁵⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri* [A.DVNS.MHM.d], No. 55, Hüküm No. 255.

⁵¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri* [A.DVNS.MHM.d], No.85, Hüküm No.198. Bunun yanında beytülmâl gelirleri kapsamında tereke geliri 3.000 akçenin altında olanları veraset davaları toprak kadısı huzurunda görülmekteydi. bk. Arif Bilgin-Fatih Bozkurt, "Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmâl Mukataaları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2010), 10.

⁵² Açıklamalar için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965), 103-108; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı* (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), 40-58; M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukuk", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1994), 394-398.

4. Toprak Kadılığı Müstakil Bir Kadılık mıdır?

Toprak kadısı/kadılığı ifadesi bazı arşiv belgelerinde yerel kadılıklarla beraber zikredilmektedir. Bu durum, toprak kadılığının bağımsız bir yargıç sınıfını teşkil ettiği iddialarının ortaya atılmasındaki saiklerin başında gelmektedir.

Kavramın yaygınlaşmaya başladığı 973/1565 senesinde Bolu Beyi'nin İstanbul'a gönderdiği arza karşılık olarak Bolu Sancağı kadılarına hitaben yazılan bir fermada şikâyet konusunda dikkat çekici ifadeler yer almaktadır. Fermada yazıldığına göre Bolu ve civarında karışıklık çıkaran softa taifesinin yakalanması hususunda Bolu Beyi ve Bolu Kadısı'nın teftişine rağmen, toprak kadıları bu insanları teslim etmekten imtina etmişlerdir.⁵³ Fermada Bolu Kadısı'nın yanında toprak kadıları ibaresinin geçmesi, ilk bakışta farklı bir kadılığın varlığı intibai uyandırmaktadır. Ancak Bolu Kadısı zikredildikten sonra sancaktaki diğer kadılıkların yerindelik ve yetki açısından sorumlu olması hasebiyle toprak kadıları ifadesi kullanılmıştır.

Bazı kısa hükümlerdeki toprak kadısı ibaresi metnin detayı zikredilmediğinden karışıklığa sebep olabilmektedir. Nitekim 1581 tarihli bir hüküm "*Kirmasti Kâdîsî'nin 'arziyla Za'îm Nebî'nin hasmı olan Dervîş'i, Beylerbeyi ihzâr edüb, toprak kâdîsî huzûrunda şer'le sâbit olan hakkını alıvermek için hük-m-i şerîf buyuruldu...*" şeklinde sadece bir cümle ile yazılmıştır. Kısa hükümde arzı yapan Kirmasti Kadısı olduğuna göre, belgede yer alan toprak kadısının kim olduğu netlik kazanmamaktadır. Ancak teftiş veya tahkik görevi olan seyyar bir kadı olmadığı ve davanın da bizzat huzurunda yapıldığı anlaşılmaktadır.

Farklı yorumlanabilecek hususlardan birisi de kaza ve toprak kadılarının ayrı ayrı zikredilmesidir. 1571 senesinde Niğbolu'da kaçınlar ile ilgili bir kayıta, Niğbolu Beyi'nin Kaymakamı Şaban Bey'in arzı üzerine devlete teslim edilmeyen naib ve vakıf mütevellisinin teslimiyle ilgili "*Şa'bân Bey'e ve Varna Kâdîsî'na ve toprak kadısına hüküm buyruldu*" tarzındaki ifadeler⁵⁴ toprak kadısının belde kadılarından farklı bir yargıç gibi algılanmasına sebep olabilir. Lakin burada olayın geçtiği yer Niğbolu olduğundan, tekrar makam/isim zikredilmemiş ve toprak kadısı ifadesiyle ilgili makama işaret edilmiştir. Benzer bir durum Öziçe Kasabası müezzinlerinden olan Musa'nın şikâyeti konusunda da görülmektedir. Müezzin Musa, Çaçka'ya gittiği için bir kişiyi yerine naip tayin etmesine rağmen bu görevin başkasına tevcih edilmesi sebebiyle, durumun düzeltilmesini talep eden bir dilekçeyi Çaçka Kadılığı'na sunmuştur. Kadılık da durumu İstanbul'a bildirmiştir. Şikâyet başvurusunun Çaçka Kadılığı'na yapılmasından dolayı metinde önce mezkûr kadılık zikredilmiş ardından Öziçe Kadısı için de toprak kadısı ifadesi kullanılmıştır.⁵⁵

Toprak kadılarıyla beraber zikredilen bir görevli de Mehâyif Müfettişleridir. Mehâyif Müfettişleri, daha çok Payitaht dışında idareci zümrenin yapmış olduğu haksızları gidermek için merkezden görevlendirilen insanlara verilen bir unvandır.⁵⁶ Örneğin 992/1584 yılında Rumeli coğrafyasında artan eşkıyalık ve yöre insanlarının katli sebebiyle Niğbolu Sancak Beyi, İstanbul'dan Niğbolu'ya kadar olan bölgede (Edirne, Filibe, Sofya ve Niğbolu) Mehâyif Müfettişi olarak atanmıştı. Bölgeyi itaat altına alması, suçluların toprak kadıları yardımıyla teftiş etmesi ve gerekli cezaların verilmesi kendisine tevdi edilmişti.⁵⁷ Burada Mehâyif Müfettişi ile beraber toprak kadılarının zikredilmesi ayrı bir kadılık olabileceği ihtimalinden daha ziyade, belgede geçen beldelerin kadılarını tekrar tekrar anılmasından imtina edilen bir usulü akla getirmektedir. Özellikle de Mehâyif teftişi için tek bir kişi seçilirken, yardımcı unsur olarak kaza kadılıklarının yanında başka çok sayıda seyyar kadılıkların görevlendirilebileceği ihtimalinin de pek mantıklı bir durum olmadığını ifade etmek istiyoruz.

Burada ele aldığımız hususlar çerçevesinde toprak kadısı ifadesinin kullanımıyla ilgili olarak şunları söyleyebiliriz. Öncelikle yerindelik ve yetki açısından bir kaza ya da bir belde meydana gelen hadise birden çok idari birimi ilgilendiriyorsa olayın geçtiği yerin kadısını ayırt etmek için toprak kadısı ifadesi kullanılmıştır. Bolu örneğinde olduğu mesele bir sancaktaki tüm kadılıkları ilgilendiriyorsa toprak kadıları ifadesi metinlerde yer almıştır. Bunun yanında başka bir belde kadısına sunulan davanın muamele ve problem arz eden mahalli neresi ise söz konusu mahaldeki bölge kadısının da davaya müdahil kılındığı ve konumuna işaret etmek üzere toprak kadısı olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bu yönüyle toprak kadısı ifadesi günümüz yargı sisteminde Ceza Muhakemeleri (Md. 12) ve Hukuk Muhakemeleri (Md.6) kanununda yerindelik ve yetki açısından herhangi bir davanın, olayın geçtiği yerin mahkemesinin yetkisinde olduğu ifadesiyle benzerlik göstermektedir. Naklettiğimiz belge örneklerinin yanında kaza-toprak kadılığı ihtimali ikilemine son verebilecek mahiyette başka arşiv kayıtları da mevcuttur. Aşağıda kısaca bu belge örneklerine yer vermeye çalışacağız.

5. Toprak Kadılığının Gerçek Mahiyeti

Toprak kadılığı terkinde yer alan toprak kelimesinin o dönemin literatüründe ne anlama geldiği konunun izahı açısından önem arz etmektedir. Zira bu dönemde toprak kelimesi yurt, il ve memleket anlamında kullanılmaktadır.⁵⁸ Dil açısından gezgin değil belli bir mekâna izafe edilen kadılık olduğu söylenebilir.

Bazı arşiv belgelerinde geçen ibareler net olarak toprak kadılarının kimliğini ortaya koymaktadır. Toprak kadısını açıkça belde kadısı şeklinde gösteren birçok belge bulunmakla beraber, meseleyi uzatmamak adına dava, mahkeme yeri ve sicil kayıtları gibi birkaç örneğe müracaat etmemiz yeterli veriyi sağlayacak niteliktedir.

⁵³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No.5, Hüküm No. 262 (27.02.973/23 Eylül 1565).

⁵⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No. 15, Hüküm No. 940 (18.04.979/9 Eylül 1571).

⁵⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No. 15, Hüküm No. 1439 (17.06.979/6 Kasım 1571).

⁵⁶ Açıklama ve değerlendirmeler için bk. Muhammed Yazıcı, "Şam Vilâyeti Mehâyif Teftişi (H. 956/M. 1549)", 447-459.

⁵⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No.53, Hüküm No. 158.

⁵⁸ *Tarama Sözlüğü [XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla]* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1971), "Toprak", 5/3826.

Öncelikle belirtmek isteriz ki toprak kadılarının görevlerine değindiğimiz başlık altında ele alınan hususlar, bu kadıların belde/kaza kadıları olabileceği ihtimalini zaten kuvvetlendirmektedir. Nitekim askerî sınıftan bir müteveffanın muhalledfâtının tespiti askerî kassâmın görevi olmasına rağmen yetkisini aşarak kendisi taksim etmeye kalkışan toprak kadısı aslında beldenin yerel kadısı, yani Şam Kadısı'dır. Yine Rodoscuk sakinlerinden olan kardeşlerin on dört yıl önce görülen vasiyet davasına nezaret eden toprak kadısı, aslında Rodoscuk Kadısı'ndan başkası değildir. Ayrıca Mühimme veya Ahkâm defterlerinde sıkça karşımıza çıkan ve çok sayıda hâkimin görev aldığı meselelerde "Siz ki toprak kâdılarınız"⁵⁹ veya tek bir yargıcın görevli olduğu davalarda "Sen ki toprak kâdısın"⁶⁰ şeklindeki hitaplar toprak ibaresiyle kaza/sancağ/belde gibi yerel kadılıkların kastedildiğine açıkça işaret etmektedir.

975/1568 yılında Karesi ve Biga sancaklarının tahrir işlemi yapıldığı sırada bölge idarecilerinin haksız uygulamalarına dair ahalden gelen şikâyet aralarında "Toprak kâdıları ise 'Müstakill kâdılıktur' deyü düşen da'vâmuza istimâ' itmeyüb, zalemenün zulmünü def' eylemezler. Nâyib ise def'-i zulme kâdir değil. Ummâl ve gayrinün zulminden ahvâlîmüz gâyet perîşân u diğer-gûn olmuştur. Toprağa kaydolunmak recâ ıderüz"⁶¹ tarzında ifadeler kullanmaları dikkat çekicidir. Burada geçen tabirler, toprak kadısıyla yerel kadıların aslında aynı kişiler olduğunu sarahaten göstermektedir. Zira düşen bir davayı dinlemek belde kadılarının görevidir. Ayrıca o dönem konargöçer olup on, onbeş veya yirmi yıl gibi uzun süre bir yerde ikamet etmeye başlayan insanları kayıt altına almak seyyar bir kadının görevi olamaz.

17. yüzyıl vezirlerinden olup Şam bölgesinde birçok hayratı bulunan Küçük Ahmed Paşa 1636 yılında İran savaşlarında şehit olmuştu. Arşiv kaydına göre, Şam ve Trablus'taki muhalledfâtının satılması için askerî taifeden Kapucu Osman adında biri görevlendirilmişti. Kendisine gönderilen fermana, vakıf mülkleri dışındaki mallarının kayıt altına alınması emredilmekteydi. Muhalledfât için tutulan kayıtların suretlerinin toprak kadıları tarafından sicillere kaydedilmesi ve esas kayıtların da Hazine-i Âmir'e teslim edilmesi istenmişti.⁶² Burada da açıkça görülmektedir ki, toprak kadıları ifadesi o bölgede bulunan kaza kadılıklarını konu edinmektedir. Bahsi geçen muhalledfâtın sicile kaydedilmesi ise ancak belde kadılarının uhdesindeki bir vazifedir. Benzer bir şekilde 1124/1712 tarihli Viranşehir (Bugünkü Safranbolu) müftüsüne yazılan bir hükümde, Taraklıborlu kasabasından Emine adlı bir kadının eşinin malının üçte birini vasiyeti sebebiyle Divan-ı Hümayun'a şikâyette bulunmuştur.⁶³ Şikâyet ettiği kimseler nakibü'l-eşraf, kaimakam ve toprak kadısıdır. Miras işlemleri kadıda görüldüğüne göre buradaki toprak kadısı açık bir şekilde olayın yaşandığı yerin kadısıdır.

Toprak kadılığının arşiv kayıtlarındaki kullanım sıklığının azalmaya başladığı 18. yüzyılda dahi benzer örneklerle karşılaşmaktayız. 1113/1702 tarihli Havâss-ı Refia (Eyüp) Kadılığı Sicili'nde yer alan bilgiye göre, Sultan Bayezid vakıf arazisinin tasarruf hakkı elinde olan Hamide adlı bir hanımın, elinde tapu olmasına rağmen hakkı yendiği için vakıf mütevellisi, müfettiş ve toprak kadısından anlaşmazlık olan yerde keşif yapılmasını talep etmiştir. Cevap olarak Eyüp kadılığına yazılan buyruktaki "Havâss-ı Refi'a kâdısı faziletlü efendi ve evkâf müfettişi Veli Efendi mahall-i nizâ'in üzerine varulup husus-ı mezbûru görüp..." şeklindeki hitapta 'toprak kadısı' ibaresi yerine Eyüp kadısı zikredilerek açık bir şekilde toprak kadısı ifadesiyle Haslar (Eyüp) kadılığını işaret etmektedir.⁶⁴

Mahkeme yerinin konu edildiği bir kayıta toprak kadısının durumunu ifade eden bilgiler bulunmaktadır. Kastamonu kadısı'na ve mütesellimi'ne yazılan bir fermana, Kastamonu Sancağı Zarı Kazası Erkmene Nahiyesi'nden "Sipahi-oğulları" lakaplı iki kişinin Hafza'da yüzbaşı oldukları sırada yağma olaylarına karıştıkları, gümüş sikke bastıkları ve toprak kadısının mahkemesini basıp türlü hakaretlerde buldukları belirtilmektedir. Kastamonu Mutasarrıfı tarafından yakalanmışlarsa da rüşvet karşılığı serbest kalıp, tekrar aynı suçları işlemeleri üzerine Kastamonu Kadısı ve Mütesellimi'nden şahısların yakalanması ve ne şekilde kalpazanlık suçu işlediklerinin mahkeme sicillerinden örneklerinin çıkarılıp gönderilmesi emredilmiştir.⁶⁵ Bu kayıta geçen ibareler toprak kadısı ile kaza veya nahiyeye gibi belde kadılıklarının aynıyet arz ettiğine dair iddialarımızı desteklemektedir. Zira mahkeme yeri/binası seyyar değildir, ancak yerel kadıların çalışabilecekleri mahallerdir.

1067/1657 tarihli bugünkü Romanya sınırları içinde kalan Göle sancağı ahalisinin davalarla ilgili kayıt, Toprak kadılığı kastedilenin kaza kadılığı olduğunu bariz bir şekilde ifade etmektedir. Belgeye göre, Tımışvar beylerbeyinin yaşanan harpleri bahane ederek Göle'de davaların Tımışvar'da görülmesinin önünü açması Göle ahalisini zor durumda bırakmış Divan'a şikâyette bulunmak zorunda kalmışlardır. Göle Sancağı kadılarına hitaben yazılan fermana "...vâkî olan da'vâ-yı şer'iyyelerin toprak kâdıları görüp hâric-i kazaya götürmek hilâf-ı kânun..."⁶⁶ ifadesiyle toprak kadılarının olayın yaşandığı yerin kadısı olduğu konusunda şüpheye mahal bırakmamaktadır.

⁵⁹ 7 numaralı Mühimme Defteri: (975-976/1567-1569): Özet-Transkripsiyon-İndeks (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999), 202; *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (h. 999-1000/m. 1590-1591)*, haz. Rifat Günalan vd. (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 529.

⁶⁰ Yılmaz Kılıç, *1 ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerindeki Tımar Sistemi ile İlgili Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 250.

⁶¹ 7 numaralı Mühimme Defteri: (975-976/1567-1569): Özet-Transkripsiyon-İndeks (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999), 440.

⁶² Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No. 87, Hüküm No. 34.

⁶³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No. 118, Hüküm No. 1767.

⁶⁴ İstanbul Kadı Sicilleri, *Havass-ı Refia Sicilleri [HŞS]*, No. 118, 14^b.

⁶⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*, No. 115, Hüküm No. 2678 (10.04.1120/29 Haziran 1708).

⁶⁶ 92 Numaralı Mühimme Defteri (Özet ve Transkripsiyon): H. 1067-1069/M. 1656-1658, haz. Selçuk Osmanoğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 54-55.

Sonuç

Bu çalışma, toprak kadısı ifadesinin başta arşiv kayıtları, kanunnameler, fetva kitapları ve şerhiye sicillerinde ne şekilde ele alındığına ve araştırmacılar tarafından nasıl değerlendirildiğine odaklanmıştır. Bu kadılığın müstakil mi yoksa bildiğimiz bir kadılık müessesesi mi olduğu tartışılmıştır.

Üzerine müstakil bir çalışma olmadığı Toprak kadılığı ile ilgili bilgi ve yaklaşımlar, mesele üzerinde ilk tespit ve değerlendirmeleri yapan Pakalın/Uzunçarşılı gibi araştırmacıların çalışmalarına dayanmaktadır. Bunun yanında kavram hakkında açıklamalarda bulunan sonraki araştırmacılar ise doğrudan bu konuyu ele almamakla birlikte incelemeleri çerçevesinde toprak kadılığına yer vermektedirler. Bu meyanda toprak kadılığı konusuna sınırlı düzeyde eğilen bu araştırmacıların ele aldıkları dönem ve konu bağlamında bir yahut birkaç belgeden hareketle tarif ve tahminlerde buldukları dikkat çekmektedir. Hukuk tarihçileri ise genel olarak kadılık/hukuk uygulamaları-tekniki ve formasyonu çerçevesinde meseleye yaklaşmışlardır. Toprak kadılığı konusunda kapsamlı bilgi sağlayacak ve uygulamayı açıklayacak belge ve sicilleri tetkik etmedikleri söylenebilir.

Toprak kadılığına dair münhasır bir akademik incelemenin bugüne kadar yapılmamış olması, bazı tarihçilerin meseleyi derinlemesine tetkik edememesi veya müteakip araştırmacıların ilmî altyapısı olmayan bu iddiaları tahkike ihtiyaç duymadan olduğu gibi kabul etmeleri toprak kadılığı terimi üzerinde bir karışıklığın ve yanlış algının doğmasına sebebiyet vermiştir. Hatta bazı araştırmacılar toprak kadılığını önemli bir kurum olarak görece derecede iddialarını ileri boyuta taşımışlardır. Öyle ki mukim kadılıkların yanında gezgin bir kadılık ihdas edilmiştir.

Kaza kadılarıyla, toprak kadılarının ayrı kişiler olabileceği ihtimaline dair belgeler konusunda ana hatlarıyla işaret ettiğimiz bir başka sorunun cevabı da önem arz etmektedir: Kaza kadılıklarından farklı olarak neden *toprak kadısı* ibaresi belgelerde yer almıştır? Bir kazada veya beldede geçen bir dava veya mesele, o yer dışındaki birden fazla şehir, kaza, nahiye vs. idarî birimi ilgilendiriyor ve buradaki kadılar davanın çözümüne hep birlikte nezaret ediyorsa, davanın esas mahalli ve görev niteliği açısından olayın geçtiği yerde görevli kadıyı diğerlerinden ayırt etmek üzere *toprak kadısı* denilmiştir. Benzer şekilde dışarıdaki bir belde kadısına sunulan bir davanın muamele ve problem arz eden mahalli neresi ise söz konusu mahaldeki *bölge kadısının* da davaya müdahil kılındığı ve konumuna işaret etmek üzere *toprak kadısı* olarak nitelendirildiği belgelerdeki sair örneklerde görülmektedir. Bu ifade günümüz yargı sisteminde yerindelik ve yetki bakımından olayın geçtiği yerin mahkemesinin yetkili olmasıyla benzerlik göstermektedir.

Toprak kadılarının seyyar bir kadılık olarak telakki edilmesine sebep olan Mehâyif müfettişlerinin ise fevkalade durumlarda kendisine başvuru olan kişiler olduğunu unutmamak gerekiyor. Kaldı ki toprak kadıları ile müfettişler arasında benzerlik arz edecek herhangi bir emareye de belgeler işaret etmemektedir. Diğer yandan toprak kadılarını görev içerikleri açısından mukayeseye ettiğimizde müfettişlerden ziyade, daha çok yerel kadılara benzediğini görmekteyiz. Zira toprak kadılarının belgelerde yer alan görev tanımlamalarının hemen hepsi kaza, sancak veya nahiye kadılarının görev alanına girmektedir. Netice itibarıyla dönemin dili ve arşiv kayıtları dikkatlice incelendiğinde ve kaynaklar arasında mukayeselerde bulunulduğunda toprak kadısı ile kastedilen kişilerin mukim yerel kadılar olduğu anlaşılmaktadır. Konuyla bağlantılı olarak geçen yörük kadısı ifadesinin yeni çalışmalarla mahiyeti ortaya çıkarılmayı beklemektedir.

Kaynakça

- 6 Numaralı Mühimme Defteri: 972/1564-1565: Özet, Transkripsiyon ve İndeks. haz. Hacı Osman YILDIRIM vd. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995. <https://www.devletarsivleri.gov.tr>
- 7 Numaralı Mühimme Defteri: (975-976/1567-1569): Özet, Transkripsiyon ve İndeks. haz. Hacı Osman YILDIRIM vd. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999. <https://www.devletarsivleri.gov.tr>
- Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: Kanunî Sultân Süleyman Devri Kanunnâmeleri: I. Kısım Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler*. İstanbul: Fey Vakfı, 1992.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri II. Kısım Kanunî Devri Eyalet Kanunnâmeleri (II)*. İstanbul: Fey Vakfı, 1993.
- Akman, Mehmet vd., *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (h. 970-971/m. 1563)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- Alan, Ercan. *Kadiasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Aslanapa, Oktay. "17. Yüzyılda Türk Halı Sanatının Gelişmesi". *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* X/28 (1999), 23-26.
- Atar, Fahrettin. "Kadı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/66-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aydın, M. Akif. "Osmanlıda Hukuk", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: IRCICA, 1994.
- Beyazıt, Yasemin. *Kadiasker Atama Ruznamçelerinden "Çivizade Mehmed Efendi Ruznamçesi"*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Beyazıt, Yasemin. *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Bilgin, Arif-Fatih Bozkurt. "Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmâl Mukataaları". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20 (Şubat 2010), 1-31.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emîrî Sultan III. Ahmed [AE.SAMD.III]*. No. 71; No. 203. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No.5, Hüküm No. 262, 370, 1339, 1538, 1568, 1570, 1590, 1591;

- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 10, Hüküm No. 473. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 14, Hüküm No. 693 <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 15, Hüküm No. 940, 1439. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 16, Hüküm No. 463. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 22, Hüküm No. 374. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 27, Hüküm No. 736. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 36, Hüküm No. 563. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 46, Hüküm No. 569. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No.53, Hüküm No. 158. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 55, Hüküm No. 255, 376. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 61, Hüküm No. 305. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 64, Hüküm No. 267. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 75, Hüküm No. 661. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 85, Hüküm No. 198. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No.87, Hüküm No. 34. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 115, Hüküm No. 2678. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 118, Hüküm No. 1141; No.1767. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Adliye [C.ADL.]*. No. 50/2979. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Kamil Kepeci [KK]*. No. 63; No. 348. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.d.]*. No. 8485. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv [TS.MA.e.]*. No. 438/63. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Doğan, Kadir Caner. "Osmanlı Devleti Klasik Çağında Kadılık Kurumu ve Fonksiyonlar". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 6/4 (2019), 34-40.
- Ebussuud b. Muhammed el-İmadi (öl. 982/1574), *Fetavâ-yı Ebu's-Suud*, İsmihan Sultan No. 223.
- Ekinci, Ekrem Buğra. "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* III/5 (2005), 417-439.
- Ekinci, Ekrem Buğra. "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)". *Belleten* 65/244 (2001), 959-1005. DOI: 10.37879/belleten.2001.959
- Erdöğru, M. Akif. "Beşşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 11 (1996), 9-66.
- Göger, Veysel. *Osmanlı Seferlerinde Ordu Çevre Halk (1300-1774)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020.
- Gündüz, Tufan. "Konar Göçer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/161-163. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Gür, A. Refik. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi; Ek: A. Refik Gür ve Kanunların Anayasaya Uygunluğu*. haz. M. Nihat Aryol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Halaçoğlu, Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- İbn Sad (öl. 230/845). *Kitâbü't-Tabakati'l-Kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001/1421.
- İpşirli, Mehmet. "Kazasker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/140-143. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- İstanbul Kadı Sicilleri Havass-ı Refia Sicilleri [HŞS]*. İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, No. 16, No. 118.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000/M. 1590-1591)*, haz. Rifat Günalan vd. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010. <http://www.kadisicilleri.org/index.php>
- Kılıç, Yılmaz. *1 ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerindeki Tımar Sistemi ile İlgili Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, 2019.
- Koç, Yunus-Murat Tuğlacı. "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Yargılama ve Toplumsal Yapı". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları = Journal of Turkish Legal Studies* 2 (2006), 1-24.
- Kuru, Levent. *Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Maverdi [Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib]. *Edebü'l-Kadi*, thk. Muhyi Hilâl Serhan. Bağdad: Dâru İhyai't-Türasi'l-İslâmi, 1391/1971.
- Muhammed b. Yusuf el-Kindî (öl. 350/961) [Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf el-]. *el-Vülat ve kitâbü'l-Kudat*. ed. Rhuvon Guest. Beyrut: Matbaatü'l-Abai'l-Yesuiyyin, 1908-1912.

- Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- Ortaylı, İlber. "Kadı: Osmanlı Devleti'nde Kadı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/69-73. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Osmanoğlu, Selçuk. *92 Numaralı Mühimme defteri (Özet ve Transkripsiyon): h. 1067-1069/m. 1656-1658*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. III Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Tarama Sözlüğü [XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla]; O-T*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1971.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965.
- Ünal, Mehmet Ali. "Osmanlı Devleti'nde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilâtı". *Yeni Türkiye* XXII/83 (2016), 407-420.
- Veki' (306/918) [Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyan ed-Dabbi]. *Ahbârü'l-kudat*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Yazıcı, Muhammed. "Şam Vilâyeti Mehâyif Teftişi (H. 956/M. 1549)". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi* XVII/26 (2019), 447-472.